

МИЛИВОЈ НЕНИН

О ТОНУ ЈЕДНЕ ПОЛЕМИКЕ И О ЈОШ ПОНЕЧЕМ

Општепознату причу о сукобу Милоша Црњанског и Милана Богдановића насталу поводом текста Милоша Црњанског „Ми постајемо колонија стране књиге” покушаћу да испричам из једног другог угла.¹ Около. Поновићу само епилог! А епилог је био погубан по Црњанског. Не само да је на суду осуђен на новчану казну, већ се – са часним изузецима – целокупна културна јавност дигла против тона Милоша Црњанског; против тона којим је полемику водио. (Мада је битно рећи да побуна против тона претходи одлуци суда.)

Али да кренемо каквим-таквим редом: од Сретена Марића. Наиме, Сретен Марић, у време док је у пуној стваралачкој снази, пише о једном прекретничком датуму у животу свог народа из једног угла који је, унеколико, очекиван. (Храброст је у првом плану!) Одушевљен је изласком Београђана на улице 27. марта 1941. године. Ту види онај Његошев стих „Нека буде што бити не може”. Истиче и пароле које су тада узвикиване и чита их у дослуху са поменутиим Његошевим стихом. А уз те пароле – „Боље рат, него пакт”, „Боље гроб, него роб” – стасавале су генерације...

Но, у старости Сретен Марић другачије суди о том догађају. Све чешће сања оно што је доживео као дванаестогодишњи дечак, у Првом рату; сања избегличку колону и авионе који бомбардују ту колону... И одједном не пристаје на 27. март. Пита се због чега српски народ није избегао учешће у Другом светском рату. Због чега се из тог рата није склонио када је то могао? Марић све то пише у страху да ће српски народ, његов народ, нестати... (Да ли је ту мудрост у првом плану?)²

¹ *Време*, XII/3659, 9. III 1932, 2; XII/3662, 12. III 1932, 2.

² Сретен Марић, *Разговори* (прир. Зоран Стојановић), Нови Сад 1986.

Црњански пак о животу свог народа мисли веома рано. (И ту не би било тешко говорити о једној доследности.) Свест о припадности народу код Црњанског је заправо изражена од самог уласка у свет литературе...

Та свест о сопственом народу, о важним датумима у животу тог народа, о будућности тог народа довела је до тога да Црњански скрене пажњу на један посебан тренутак из културне историје свог народа. Наиме, година је 1932, а пре сто година је у Београду, у српској Државној штампарији штампана прва српска књига... (Трошком Глигорија Возаровића, 1832. године, штампана је књига *Српска сѣихоѿворенија*, „сочињена од Ковачевића и Стаматовића“.)

Црњански, дакле, тим поводом пише о оном што види јасније него други. Нужно је, и данас, као и увек уосталом, прочитати оно о чему се пише! (Иако ова реченица звучи крајње бесмислено, очито је да сам је – захваљујући искуству – морао написати.)³ Шта нам све Црњански пише у том тексту и које оградe исписује?

Поновићу најпре наслов и поднаслов текста: „Ми постајемо колонија стране књиге“, односно „проблем наше културе“. Црњански бележи да о нашој књизи – а то се може рећи после свечане прославе стогодишњице прве штампане књиге у Београду – мало ко води бригу. Црњански види страни капитал и погубан утицај тог страног капитала. Каже да смо се пре рата шовинистички борили против бечке оперете, а сада смо отишли у другу крајност... (Менталитет идућег поколења ствара се на основу туђе књиге и у туђинској атмосфери.) Једноставно, ми постајемо колонија за прођу стране књиге. И помиње Ивана Невистића – загребачког критичара⁴ – који је показао како наша књига пролази у Загребу: пред поплавом туђих књига – изгледа као просјак!

Црњански јасно види књигу као робу на којој се зарађује. А криза књиге постоји за нашу књигу, док за страну књигу те кризе нема. Говори о томе да у Београду постоје књижаре које искључиво служе за продају стране књиге. И набраја кривце због којих је наша књига у немилости. Најпре: књижевни кругови, па књижевни часописи, књижевне установе – па и наша штампа, која за туђе нема строгости, док за нашу књигу нема места. (Интересантно је да Црњански тек на крају оптужује нашу штампу.) Природно је да Црњански у том контексту помене и Стерију и покондирене тикве...

Али исписује Црњански и једну оgradu – као да је очекивао шта ће га снаћи. Пише: „Књиге на страном језику, као и журнали,

³ Живимо у времену бодова – не бодују нас на основу читања наших текстова, него на основу тога где смо текст објавили.

⁴ Иван Невистић (1899–1941), писац три књиге, један од уредника *Вијенца* и сарадник београдске *Правде*. Докторат из филозофије, 1924. године.

преводи страних дела, интернационална реч великих култура прелази, и треба да пређе, сваку границу”. Но, оно што је спорно, и против чега Црњански јесте: „... прљава коњуатура за сваку страну књигу, агентуре страног капитала, читава једна трговачка завера против нашег света који о својој књижевности све мање чује док му стране књиге и свакојаке преводе и милом и силом намећу, не може и нема бити главна ознака стогодишњице доба Возаровића.”

И поново Црњански испишује ограду: „Кад најпосле и ми, *йрви йуи йосле райа* [подвукао М. Н.] дижемо глас против те издавачке и књижарске пљачке на рачун наше књижевности и наше публике, ми, разуме се, не мислимо, ни да се оградимо кинеским зидом од страних књижевности, нити да тражимо фаворизовање сваке баналности, само ако је наша, него хоћемо само да укажемо прстом на једну спекулацију на рачун наших писаца и развитка наше књижевности.”

Своју причу Црњански илуструје примером. Узима у руке огромни и богати каталог накладне књижаре Минерва у Загребу у којем се рекламирају, уз 197 енглеских и 90 француских, 683 наша и 3.359 немачких аутора.

Поменуће још Црњански и да *Српски књижевни гласник* служи за рекламу једном издавачком предузећу стране књиге. (То је та реченица за коју ће се ухватити Милан Богдановић.)

Одговара Црњански на крају и на питање које сам поставља. Шта ће остати од туђинске књижевности у нашем народу? А одговара сликом: „Као што је од високе туђинске културе у приморју, нашем приморју, остала само празна пена.”

Шта можемо, после свега, рећи о овом тексту Милоша Црњанског? Прегледан, јасан, документован лепим примером, паметно написан, без икакве ксенофобије... (Родољубив?) Проговорио је о једном важном проблему и што је најважније – писао је пригодно, али никако није промашио тему! Текст је начелне природе – Иван Невистић је поменут с разлогом, а од часописа је једино поменут *Српски књижевни гласник* – који, и поред тог „српски” у имену, рекламира предузеће које штампа искључиво страну књигу...

Не видим шта би се том тексту могло додати или пак одузети.

Једини који се могао осетити прозваним – јер је тада био уредник у *Српском књижевном гласнику* и сарадник у поменутом предузећу, које штампа искључиво страну књигу, Милан Богдановић, одговорио је. Наслов његовог текста гласи: „Преводити или не преводити”. А у поднаслову пише: „поводом једног чланка г. Милоша Црњанског.”

Богдановић је свој текст објавио у *Полиџици*,⁵ а Црњански му ефектно одговара. Ако би требало да у једној реченици понудим сажетак тог текста, написао бих да је Црњански једноставно рекао да је Богдановић – промашио тему!

Но, овај текст Милана Богдановића заслужује пажљивије читање. Јер, то је најпре прљав текст. Прљав је по томе што Богдановић добро познаје Црњанског и зна шта ће овог највише повредити.

Наиме, Црњански и Богдановић су били пријатељи. Заједнички пријатељ, у једном периоду живота, био им је и Марко Ристић... И ако се само завири у *Дневник* Марка Ристића из 1929. године, видеће се да су тада готово нераздвојни... Више пута сам цитирао ону реченицу из Ристићевог *Дневника* која говори о присности и интимности њих тројице. То је она реченица која говори о томе како им Милан Богдановић дивно прича о љубавној ноћи са једном калуђерицом у светлости кандила за време Првог светског рата...⁶

И ту сада долазимо до прве спорне тачке у Богдановићевом тексту. Милан Богдановић пише лаж, знајући да Црњански неће рећи да је то лаж – јер је частан човек! (Зна да је то лаж и Марко Ристић. И он ће је понављати касније.) А догађај је из 1926. године и захваљујући Недељку Јешићу ми данас знамо шта се све тачно збило.⁷ Наиме, то је она прича о Душану и ћесару: о промени једне речи у „Војничкој песми”. Наводно је Црњански ишао по београдским књижарама и гуменим печатом преко „Душанов” ударао реч „ћесаров” у *Анџолоџији српске рајне лирике 1912–1922* (Београд 1926), коју су саставили Младен Ст. Ђуричић и Мирко Дамњановић. (Овде је битно и ко је књигу издао: Удружење резервних официра и ратника.)

А Црњански са том причом једноставно није имао готово никакве везе. Тачно је да се његова песма нашла у тој *Анџолоџији* и да је у тој *Анџолоџији* стрчала (знам да је правилно: стрчала, али...) и да је највише због те песме *Анџолоџија* била нападана...

Када му је догорело до ноката, када је постојала могућност да му књига буде забрањена (а већ је дуго чекао на њено објављивање), Младен Ст. Ђуричић, стварни састављач *Анџолоџије српске рајне лирике 1912–1922*, моли Црњанског да му притекне у помоћ. Тражи од Црњанског дозволу да промени ту једну реч у песми. И Црњански му дозволу даје: прво усмено, а онда и писмено! (Када се

⁵ *Полиџика*, XXXIX, 11. III 1932, 6.

⁶ Марко Ристић, *Уочи надреализма*, Београд 1985. (Дневничка белешка је од 5. децембра 1929. године на страни 277.)

⁷ У књизи *Млади Црњански*, Београд 2004, Недељко Јешић има поглавље „Поводом афере око ’Војничке песме’”, 171–182.

погледају сва прештампавања *Лирике Ийјаке* у време док је Црњански жив, видеће се да се та „промена” више никада и нигде није појавила!) Али Црњански о томе не може јавно да говори, јер би на тај начин Младена Ст. Ђуричића изложио опасности! То Богдановић зна, као што зна и шта се стварно догодило! (Да ли је потребно да поновим причу о њиховој присности?) И због тога Богдановић потеже тај аргумент. Боксерским речником речено – удара испод појаса. А зар се може очекивати да му Црњански не врати ударац?

Али задао је Богдановић још прљавији ударац, и тај ударац свесно остављам за крај. Наиме, каже за текст Милоша Црњанског да је „официозан” – тј. полувзваничан, полуслужбени... Црњански је, дакле, неко, по Милану Богдановићу, ко износи став државе, власти... Прецизније, крије се иза државе... Има ли теже увреде за човека који је истрајно и доследно најчешће био сам против свих?

Е, када се знају та два детаља (Богдановић добро познаје Црњанског) – онда је јасно ко је тон полемике спустио на ниво личног, приватног, па ако ћемо и приземног... Чак ћемо занемарити просту чињеницу да је Богдановић промашио тему... Не улазим у то како то није видео нико сем Дамњана Ковачевића.⁸ У једном смиреном тексту, залуталом унеколико у ту вреву, Дамњан Ковачевић се јавља када се јавност већ одредила и листом дигла против Црњанског. Наслов текста је: „Зар се не може бити објективан?” И овде ћемо најкраће парафразирати, односно важније делове текста и цитирати. „Истина је, међутим” – пише Дамњан Ковачевић – „да је г. Црњански у свом првом чланку чинио извесне алузије на предузеће Нолит али га није изрично поменуо, нити је изрично поменуо г. Богдановића. На тај чланак одговорио је г. Богдановић врло жучно и први је лично напао г. Црњанског.”

Говори даље Дамњан Ковачевић да је у последњим чланцима Богдановић имао више мере него Црњански, али исто тако додаје да нико од пажљивијих читалаца не може тврдити да и Богдановић није употребио безобзиран „тон увреда које тако драстично задиру у личне ствари”.

И пита се на крају текста Ковачевић: „Шта је господу потписнике руководило да ово превиде и да ни најблажом речцом не осуде и другу страну, ја не знам и нећу о томе да правим никакве претпоставке...”

Наравно да је текст Дамњана Ковачевића нестао у оном мору текстова против Црњанског. Истрајно га је бранио – односно, бра-

---

⁸ *Правда*, XXV/84, 24. III 1932, 5. Иначе, Дамњан Ковачевић (1890–1964) је данас заборављен. Иза њега је остао роман *Мали хероји* из 1930. године. Преводио је с француског језика. Писао је приповетке, критике, есеје, а по занимању је био стоматолог.

нио је и своје ставове, и Иван Невистић... Али уз две књиге које су се појавиле – једну је објавио Нолит, а другу Станко Томашић (*Београдска књижевна афера*)⁹ – и одлуку суда, који је пресудио против Црњанског, и уз потписе преко стотину јавних радника, ни Невистић, а још мање Дамњан Ковачевић, нису имали никакве шансе... Да ли је оно што је говорио Црњански било тачно? Да ли смо постали колонија стране књиге? Не пада ми на памет да улазим у ту причу; а читаоци нека уђу у најближу књижару и нека провере прецизност наслова Милоша Црњанског: „Ми постајемо колонија стране књиге...”

А ја ћу само проверити колико је Црњански бринуо о свом роду и да ли је више видео... Нећу се задржавати на тренуцима када је поново био сам... Нећу ни описивати ту ситуацију у којој је опет написао пригодан текст: чувени „Оклеветани рат”.

Желим само да га цитирам – прецизније да цитирам једну реченицу из полемике са Мирославом Крлежом и да повежем ту реченицу са причом којом сам започео овај текст... Није Црњански могао да зна за промену става Сретена Марића о 27. марту. Није то могао да зна, јер је већ био мртав. Али ако бисмо спојили та два виђења – све би изгледало још суморније. На страх Сретена Марића да ће његов народ нестати Црњански би можда рекао да се плаши да ће пре тог нестанка тај народ робовати...

Али цитирам Црњанског и подвлачим да о нестанку свог напаћеног народа није говорио – да не буде да му додајем оно што није рекао. А рекао је, бранећи идеју национализма, следеће: „Носим у себи дубоку језу да би у случају да падне та парола националистичка, мој народ доживео судбину кулака, према ’марксистичким’ индустријским центрима великих градова, ван наших граница, којима је тај народ већ робовао.”¹⁰

Текст је из најлепшег пролећног месеца 1934. године. Да макар нечим лепим завршим овај текст.

---

⁹ Станко Томашић, *Београдска књижевна афера*, Загреб 1932. и брошура *Глас јавности. О Нолитју и о Нолитјовим књиџама*, Београд 1932.

¹⁰ „Мирослав Крлежа као пацифист”, *Време*, XIV/4442, 22. V 1934, 3.